

กัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต
ตามแนวทางพระพุทธศาสนา*
THE KALYANAMITTA WITH THE DEVELOPMENT OF
THE QUALITY OF LIFE IN ACCORDING TO BUDDHISM

ยุทธนา พูนเกิดมะเร็ง
Yutthana Poonkirtmaring
พระสิทธิศักดิ์ พรหมสิทธิ์
Phra Sitthisak Promsit
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand
E-mail: yuttana.poon@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษาวินิจฉัยเรื่องกัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนา โดยบทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ คือ 1.เพื่อศึกษาหลักการคบกัลยาณมิตรในพุทธศาสนาเถรวาท 2.เพื่อศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพุทธศาสนา และ 3.เพื่อศึกษาการคบกัลยาณมิตรเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยนำข้อมูลที่ศึกษามาสรุปผลได้ดังต่อไปนี้ ผลการวิจัย พบว่า การคบกัลยาณมิตรในพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า กัลยาณมิตรมีตามนัยแห่งสังคาลสูตรมี 2 ประเภท คือ มิตรแท้กับมิตรเทียม การพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายดังนี้ 1) จุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ในโลก (กามโลก) นี้ เพื่อทำให้เกิดความเจริญมั่นคง ทำให้เป็นคนไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตและทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่คนอื่นได้ในโลกปัจจุบัน 2) จุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ในโลกหน้า (รูปโลก) คือการพัฒนาให้มีธรรม ที่เรียกว่าอินทรีย์ 5 ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา 3) จุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สูงสุด (อรุณโลก) คือการทำลายกิเลส ซึ่งมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้ถึงขั้นทำลายกิเลสได้ด้วยวิธีการพัฒนาตนเองให้มีจิตใจเข้มแข็งเพื่อทำลายกิเลสอันเป็นสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองจากความชั่ว การรู้จักคบกัลยาณมิตรเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนาได้แบ่งด้านต่าง ๆ ดังนี้ คือ 1) ด้านชีวิตประจำวัน ด้วยการแนะนำให้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้านการทำงานต่าง ๆ 2) ด้านสังคม ช่วยเหลือกันและกันไม่สร้างปัญหาให้แก่ชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย 3) ด้านศีลธรรม แนะนำให้มีธรรม คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา อันเป็นหลักปฏิบัติทางใจให้ถึงความหลุดพ้น และ

* Received 18 June 2020; Revised 25 July 2020; Accepted 7 October 2020

4) ด้านการศึกษา คือ กัลยาณมิตรจะแนะนำให้พบสิ่งดีมีประโยชน์เพื่อให้ประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิตทางโลกียวิสัย

คำสำคัญ: กัลยาณมิตร, การพัฒนา, คุณภาพชีวิต

Abstract

The Objectives of this research article were to Buddhism are 1. To study the principles of the Kalyanamitta in Theravada Buddhism 2. To study the development of the quality of life in accordance with the Buddhist 3.To study the Kalyanamitta for the development of quality of life in accordance with Buddhism which a documentary data to the summarized as follows: The results of research follows as: The principles of the Kalyanamitta in Theravada Buddhism. The Kalyanamitta in Singlasutta means true and false friends. The development of the quality of life in accordance with the Buddhist aims 1) Aim for the benefit in the world of sense - desire (Kamaloka) for created stability make it a non - negligent way of life and make a good model for others 2) Aim for the benefit in the world of form (Rupaloka) for developing has a dharma as the controlling faculty (Indriya 5) are the confidence (Saddha), effort (Viriya), mindfulness (Sati), concentration (Samadhi) and wisdom (Panna) 3) Aim for the benefit in the formless world (Arupaloka) is a destruction of sensuality in which humans can develop themselves to the point of destroying sensuality with methods of self - development to have strong minds. The Kalyanamitta for the development of quality of life in accordance with Buddhism has divided as follows: 1) About diary life; with consult to be a diligent and do not ignore any tasks, 2) About society; help each other and do not be a trouble for community and the relevance. 3) About morality; advise the dhamma are faith, effort, mindfulness, mediation and wisdom there are the practice principle for disengagement and 4) About education; the virtuous will advise good things for achievement. In worldly is mean progress in worlds and also advice the benefits for this life and next life till nirvana.

Keywords: The Kalyanamitta, Development, The Quality of Life

บทนำ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ เพื่อดำรงวิถีชีวิตความเป็นมนุษย์ เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะต้องสื่อสารติดต่อและมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันในฐานะระดับต่าง ๆ เช่น ในฐานะบิดามารดากับบุตร มิตรกับมิตร และคนที่รู้จักกันในสังคม เป็นต้น เมื่อมีความ เกี่ยวข้องกันเช่นนี้ ต่างก็มีความคิดเห็นหรือทิวทัศน์เป็นของตนเองในการสื่อสารคบหาสมาคม เป็นที่ประจักษ์โดยทั่วไป ตามข้อมูลข่าวทั่วทุกมุมโลกที่ปรากฏเป็นปัญหาความขัดแย้งภายในสังคมปัจจุบันคงเกิดจากหลายปัจจัย เชื่อแน่ว่าหนึ่งในปัจจัยเหล่านั้น คือ การถือเอาตามทิวทัศน์ของตนเองเป็นใหญ่ และบุคคลอีกจำพวกคือ พวกคนพาล ซึ่งมีคำกล่าวที่ว่า “การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนที่ควร บูชา นี้เป็นอุดมมงคล” “คบคนเช่นใด ก็เป็นคนเช่นนั้น” “ผู้ใด แม้มิได้ทำความชั่ว แต่เกลือกกลัว กับผู้ทำบาป ผู้นั้นย่อมพลอยถูกระวางใน กรรมชั่ว และเสื่อมเสียชื่อเสียงยิ่ง ๆ ขึ้น” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551) และยังมีงานวิจัยที่กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดจากการคบพาลมิตรหรือคนที่เราควรคบหา ที่จะทำให้เสียประโยชน์ในชีวิตปัจจุบัน ไม่มีความพร้อมคือการดำเนินชีวิตและการพัฒนาที่เป็นไปโดยไม่ถูกต้องหลักศีลธรรมของพระพุทธศาสนา แล้วยังกล่าวถึงปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของเราด้วย (บุญมี แทนแก้ว, 2542); (วิไลรัตน์ พงกษาภิรมย์, 2547)

กัลยาณมิตรจึงมีความสำคัญเพราะจะคอยแนะนำการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ดั่งงามประสพผลดีและเกิดความสุขพระพุทธรัสให้เรา เลือกรับคบบัณฑิตและละเว้นคนพาลเสีย และการบูชาคนที่ควรบูชาจัดเป็นมงคลอย่างยิ่ง (ขุ.ขุ. 25/6/3) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) มิตรภาพในพุทธปรัชญา หมายถึง ความเป็นเพื่อนที่รักใคร่คุ้นกัน มีไมตรีจิตต่อกัน อาจจะร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยหรือไม่ก็ได้ มี 2 ประเภท คือ 1) มิตรเทียม 2) มิตรแท้ ส่วนคำว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง มิตรแท้ ที่มีความหมาย ในหลักคุณธรรมความดีต่าง ๆ ที่บุคคลมีและแสดงออกต่อผู้อื่น ส่วนมิตรภาพในทัศนะของ อาริสโตเติล หมายถึง คุณธรรมอย่างหนึ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในการดำเนินชีวิต หรือทางแห่ง ความยุติธรรมเพื่อสร้างสังคมให้เกิดสันติสุขมี 3 ประเภท คือ มิตรภาพเพื่อผลประโยชน์ มิตรภาพเพื่อความสำราญ และมิตรภาพเพื่อความดี (พระมหาธรมย์ ชุตติโก(ดวงใต้), 2547) กัลยาณมิตรจึงจะเป็นแบบอย่างที่ดีในการประพฤติปฏิบัติตนเป็นและการดำเนินชีวิตในสังคมให้อยู่อย่างเป็นสุขได้ ซึ่งปัจจุบันนับว่ากัลยาณมิตรจะมีน้อยลงมากขึ้นทุกที จะเห็นว่าจากข่าวสารที่เกิดขึ้นปัจจุบัน คนพาลมีมากขึ้น บัณฑิตมีน้อยลง โดยเฉพาะมีการกระทำความชั่ว คิดชั่ว พุดชู้วของ คนพาลมีแนวโน้มมากขึ้นเรื่อย ๆ หากปล่อยไว้โดยไม่รีบหาทางป้องกันหรือไม่ได้รับการแก้ไขอย่างถูกต้องโดยเร็ว คนพาลก็จะสร้างปัญหาแก่สังคมมากขึ้นในอนาคตและจะยากต่อการแก้ไขอย่างแน่นอน

ดังนั้น การคบหาสมาคมกับกัลยาณมิตรหรือบัณฑิตจะนำความเจริญมาสู่ตนเองในด้านต่าง ๆ อย่างไร เพื่อการพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงต้องคบหากัลยาณมิตร ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการคบกัลยาณมิตรเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในสังคมไทย ทั้งทางด้านชีวิตประจำวัน ด้านการศึกษา ด้านสังคม ด้านศีลธรรมและด้านเศรษฐกิจว่ามียังอย่างไรบ้าง และผลของการคบกัลยาณมิตรสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนพร้อมทั้งส่งผลในการแก้ไขปัญหาสังคมได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักการคบกัลยาณมิตรในพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพุทธศาสนา
3. เพื่อศึกษาการคบกัลยาณมิตรเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยค้นคว้าทางเอกสารตามลำดับ รวบรวมข้อมูลแล้วค้นคว้านำมาเรียบเรียงย่อความ จากข้อมูลที่เชื่อถือได้ ข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และค้นคว้าข้อมูลทุติยภูมิจากหนังสือ บทความ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำข้อมูลมาศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของการคบกัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตมาประกอบแล้วนำเสนอผลงานวิจัยอภิปรายผล สรุปผลและข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาวิจัยต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาตามกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ เพื่อศึกษาหลักการคบกัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนาเถรวาท การพัฒนาคุณภาพชีวิตในพระพุทธศาสนาเถรวาทและความสัมพันธ์ระหว่างการคบกัลยาณมิตรกับพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนาปัจจุบัน

2. ขอบเขตด้านเอกสาร ศึกษาค้นคว้าจากหลักฐานข้อมูลเอกสาร คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 และ เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี ตำราวิชาการ บทความวิชาการ สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ สื่อออนไลน์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

ผลการวิจัย

จากการศึกษากัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนามีผลการวิจัย คือ

1. การคบกัลยาณมิตรในพุทธศาสนาเถรวาท คำว่า กัลยาณมิตร คือ มิตรที่ดี มีน้ำใจดีงาม เอื้อเฟื้อเกื้อกูลประโยชน์ตนและประโยชน์มิตร เป็นผู้ยินดีในกุศลธรรม มีสุจริตธรรม เป็นต้น บุคคลผู้ช่วยชี้แนะบอกกล่าว สั่งสอนในทางที่เป็นกุศล กัลยาณมิตรรวมไปถึงบุคคลผู้อยู่ใกล้ชิดก็จัดเป็นกัลยาณมิตรแท้ มีลักษณะที่ตีน้ำใจ มีไมตรีมีเยื่อใยดี มีน้ำใจเอื้อเฟื้อหวังดีและปรารถนาดีต่อกัน พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญในการคบหา การเสวนาคณติที่เป็นกัลยาณมิตร พฤติกรรมที่เรียกว่า การคบ พอสรูปได้ 3 ประการ คือ 1) การร่วมมือ หมายถึง การตกลงใจร่วมกัน เช่น ร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมงาน ร่วมพรรค ร่วมพวก ร่วมสุข ร่วมทุกข์ และร่วมคิด เป็นต้น 2) การรับ หมายถึง รับเป็นเพื่อน รับเป็นนาย รับเป็นลูกน้อง รับเป็นสามี รับเป็นภรรยา รับเป็นผู้อดหนุน และรับเป็นอื่น ๆ 3) การให้ หมายถึง ให้ความไว้วางใจ ให้ความสนับสนุนทุกอย่าง เช่น ให้ยศ ให้ตำแหน่ง ให้คำชมเชย ให้คะแนนเสียง ให้เกียรติ ที่สุด แม้แต่การปรบมือ ในสังคมนาบุษย์ พระพุทธองค์ทรงตรัสเน้นไปที่ประโยชน์สูงสุดสำหรับการคบค้าสมาคมกับกัลยาณมิตร ที่คอยให้คำแนะนำช่วยเหลือต้องรู้หลักการและวิธีการเลือกคบมิตรที่ดีที่สามารถแนะนำให้หลุดจากทางแห่งความเสื่อมชกเข้าสู่ทางที่ดีและถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา กัลยาณมิตรมีตามนัยแห่งสังคมนาบุษย์ มี 2 ประเภท คือ มิตรแท้กับมิตรเทียม มิตรแท้ คือ บุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร 4 ประเภท คือ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ มิตรมีความรักใคร่ และในขัศควิสาณสูตรตนิทเทศ กัลยาณมิตรมี 2 ประเภท คือ อคาริกมิตรกัลยาณมิตร ทางโลกเป็นมิตรที่ดี คอยให้คำแนะนำ ช่วยเหลือเป็นที่พึ่งในเรื่องทั่วไปในทางโลก เช่น ให้คำปรึกษาเรื่องความรู้วิชาการทางโลก และ อนาคติกมิตรหรือกัลยาณมิตรทางธรรม อันได้แก่ภิกษุ สามเณร รวมไปถึงนักบวชในพุทธศาสนาท่านอื่น ๆ ถ้าบุคคลเลือกคบกัลยาณมิตรจะนำความสุขความเจริญมาสู่ตนและสังคมทั้งในโลกนี้และโลกหน้าจนถึงพระนิพพาน กัลยาณชน ผู้ประพฤดี กัลยาณธรรมเป็นปกติ นอกจากจะได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณชนแล้ว ชีวิตของผู้นั้นย่อมสงบสุข ไม่มีเวรภัย ไม่มีศัตรูโดยตรงคือ เว้นจากฆาตกร เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากพูดเท็จ เว้นจากดื่มสุราเมารัย และ ประพฤติพรหมจรรย์ คือเว้นจากกาเมถุนธรรม โดยอ้อมได้แก่ เบญจศีลเบญจธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติเบื้องต้น ของมนุษย์ ที่ทำให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ และทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์โลกประเภทอื่น กัลยาณมิตรที่ดีต้องเป็นกัลยาณมิตรที่ไม่เป็นมิถฉาปฏิญญี (บุญมี แทนแก้ว, 2542) คือ เห็นผิดหรือไม่คิด ที่จะทำอะไรผิด ๆ ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องเสมอเมื่อทำผิดถูกกล่าวตักเตือนก็ไม่ถือโทษโกรธเคืองยอมรับความคิดเห็นคนอื่น ให้เกียรติผู้อื่นเสมอไม่ถือตัวว่าเก่งหรือไม่อวดดีคือรู้ทันและคิดเสมอว่าผู้แนะนำหรือตักเตือนเสมือนเป็นผู้ ชี้บอกขุมทรัพย์และยินดีปรับปรุงแก้ไขยอมรับระเบียบวินัยกฎข้อบังคับ แม้แต่ขนบธรรมเนียม ประเพณีของสังคมนั้น ๆ เพราะระเบียบวินัยข้อบังคับเหล่านี้เป็นเกณฑ์ของสังคม ทั้งทางโลกและทาง ธรรมที่จะต้องร่วมกันปฏิบัติเพื่อความเจริญของสังคมโดยรวม

2. การพัฒนาคุณภาพชีวิต คือ เพื่อให้เกิดคุณงามความดี การพุดดี การกระทำความดี และคิดดีทั้งนี้ก็เพื่อสร้างสมคุณงามความดีต่าง ๆ ให้งอกงามไพบูลย์ สร้างความเจริญก้าวหน้า ให้กับชีวิตตลอดจนถึงการทำมาหาเลี้ยงชีพ และยังได้เอื้ออำนวยแก่การทำกิจต่าง ๆ ที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปพร้อมกันนั้นก็ยังเป็นการฝึกอบรมชีวิตด้านกาย และวาจาใจ ของบุคคล ให้มีความพร้อม ยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นถึงความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคม คือ การอยู่ร่วมกัน ด้วยดีระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ในสภาพที่เกื้อกูลกัน สมาชิกแต่ละคนนอกจากจะสามารถดำรงตน อยู่ได้ด้วยดีแล้ว ยังมีโอกาสที่จะกระทำสิ่งดีงามหรือเข้าถึงสิ่งมีค่าสูงขึ้นไปอีกด้วย การเกื้อกูลซึ่ง กันและกัน ทำให้สังคมเกิดความสันติสุขมีความสุขเจริญในทุกด้าน ในทางพระพุทธศาสนาชีวิต ต้องพัฒนา คือ การพัฒนากายกับการพัฒนาจิต พัฒนาให้กายมีคุณภาพในการประกอบ กิจกรรมต่าง ๆ ในการประกอบสัมมาอาชีวะเพื่อการดำรงชีวิตและพัฒนาคุณภาพใจ คือ ให้มี จิตใจที่เข้มแข็งอดทน มีคุณธรรมให้อยู่ในโลกอย่างมีความสุขดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการพัฒนา คุณภาพชีวิต จึงมีประโยชน์ที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองในด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม ให้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิต มีสภาพชีวิตที่เป็นคุณปราศจากโทษ ย่อมส่งผลต่อการ พัฒนาสังคมและประเทศชาติในทุก ๆ ด้าน ทำให้ปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นเพื่อยกระดับคุณภาพ ชีวิตให้มีคุณภาพสูงขึ้นมีความสุขมีความสุขสมบูรณ์ทั้งด้านสุขภาพได้แก่ สุขภาพกาย และ สุขภาพจิต ด้านสังคม ได้แก่ วัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี และด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การ ประกอบอาชีพ คือมีรายได้สามารถเลี้ยงตนเอง และครอบครัว เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนา คุณภาพชีวิตจึงมีส่วนสำคัญมากที่สุดเพราะทำให้บุคคลสามารถดำรงตนเองให้เป็นประโยชน์ทั้ง ต่อตนเอง และสังคม รู้จักการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และไม่ทำตนให้เป็นภาระที่ก่อให้เกิด ปัญหาสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายที่สามารถสรุปดังนี้ 1) จุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ในโลกนี้ (กามโลก) เพื่อทำให้เกิดความเจริญมั่นคงทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม ทำให้เป็นคนไม่ ประมาทในการดำเนินชีวิตทำให้สร้างฐานะได้อย่างมั่นคง เหมาะสม และทำให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่คนอื่นได้ในโลกปัจจุบันนี้อีกด้วย 1.1) เพื่อให้ชีวิตมีความเจริญก้าวหน้า 1.2) เพื่อสนอง ความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ทางกายภาพ แบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านร่างกาย หมายถึง ความต้องการปัจจัย 4 ด้านสังคม หมายถึง ความปรารถนาสร้างหลักฐานของครอบครัว หลักฐานในหมู่คณะ ด้านจิตใจหรือด้านศาสนา หมายถึง ความจำเป็นต้องมีศีล คือ การละเว้น จากความชั่ว และมีธรรม คือ การประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม อันเป็นรากฐานของกิจการทั้งปวง 1.3) เพื่อการพัฒนาความประพฤติ ให้มีความประพฤติดีขึ้นให้กลายเป็นคนมีระเบียบวินัย มีความสุจริตทางกายวาจาและการประกอบสัมมาอาชีวะ ในระดับการพัฒนาศีล เว้นการพุดเท็จ เว้นการพุดส่อเสียด เว้นจากพุดคำหยาบคาย เว้นการพุดเพ้อเจ้อ เหลวไหล ให้มีธรรมคือพรหม วิหารธรรม เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขาธรรม ให้มีกุศลธรรมในจิตใจ 2) จุดมุ่งหมายเพื่อ ประโยชน์ในโลกหน้า (รูปโลก) คือการพัฒนาให้มีธรรม ที่เรียกว่าอินทรีย์ 5 ได้แก่ ศรัทธา

วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา การพัฒนาตนเองให้มีศรัทธา คือ ให้มีความเชื่อ เชื่ออย่างมีเหตุผล มั่นใจในความจริง ความดีของสิ่งที่นับถือปฏิบัติอยู่นั้น เชื่อว่าสัตว์โลกทั้งปวงเป็นกรรมเป็นของตนเอง ใครทำกรรมดีก็ได้รับผลดี ใครทำกรรมชั้วก็ได้รับผลชั้วแห่งกรรมนั้น ให้มีความพากเพียร เป็นความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม และเจริญกุศลธรรมให้สมบูรณ์พร้อม มีความแข็งขันมุ่งมั่นทำงานอย่างต่อเนื่องให้มี ความระลึกได้ การมีสติในตัวเอง ดั่งนั้น เมื่อมีผู้มีอินทรีย์ 5 ประการแล้วย่อมกระทำแต่กรรมดี อันจะส่งผลให้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีในโลกหน้า จึงนับว่าเป็น การพัฒนามีจุดมุ่งหมายถึงโลกหน้านั่นเอง 3) จุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สูงสุด (อรุโณโลก) คือ การทำลายกิเลส ซึ่งมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้ถึงขั้นทำลายกิเลสได้ด้วยวิธีการการพัฒนาตนเองให้มีจิตใจเข้มแข็งเพื่อทำลายกิเลสอันเป็นสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองความชั่วที่แฝงอยู่ใน ความรู้สึกนึกคิดทำให้จิตใจ ชุ่มมัวไม่บริสุทธิ์ และเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำการกรรมซึ่ง นำไปสู่ปัญหาความยุ่งยากเดือดร้อนและความทุกข์ สรุปความได้ว่า เป้าหมายของการพัฒนา คือ เพื่อประโยชน์ในโลกนี้ คือ การประพฤติปฏิบัติในทางที่ดีงาม มีมารยาทสังคมทางกาย วาจา และใจประกอบด้วยกุศลธรรมงดเว้นอกุศลธรรมทั้งหลาย ผีกัดปฏิบัติตนให้มีคุณธรรมคือ เมตตา กรุณา มุ่่งหวังประโยชน์ต่อสรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์ในโลกหน้าโดยการพัฒนาชีวิตให้มี ศีล เพื่อการเกิดในภพภูมิที่ดีและเพื่อประโยชน์อย่างสูงสุด คือ เป็นการขจัดทำลายเหล่า กิเลสสาვეทั้งปวงออกจากจิตใจ คือ พระนิพพาน นั่นเอง

3. การคบกัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา พบว่า กัลยาณมิตรจะหนุนนำให้เรา มีความเจริญด้านต่าง ๆ คือ 1) ด้านชีวิตประจำวัน การคบหา สมาคมกับกัลยาณมิตรนั้น เป็นเหตุให้ชีวิตดำเนินไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองทั้งหน้าที่การงาน ตำแหน่ง ชื่อเสียง ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อ การครองตนให้ดีตามหลักธรรมในสังคาลสูตรเรื่อง ทิศ 6 คือ ทิศเบื้องหน้า คือ บิดามารดา ทิศเบื้องขวา คือ ครูอาจารย์ ทิศเบื้องหลัง คือ สามิ ภรรยา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องต่ำ คือ บ่าว เจ้านายหรือนายจ้าง และทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ ดั่งนั้น ผู้หวังความเจริญพึงปฏิบัติต่อทิศเหล่านี้ตามคำแนะนำของกัลยาณมิตร ควรรักษาศีล มีความประพฤติเยี่ยมตัว อ่อนน้อมถ่อมตน ย่อมได้ยศ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน ย่อมไม่หวั่นไหวในอันตรายเพราะการสงเคราะห์แสวงหามิตรที่ดี 2) ด้านสังคม การคบกัลยาณมิตรจะชักนำเข้าสู่ทางชีวิตที่ดีงาม แนะนำทางที่ถูกต้อแล้วก็จะทำให้บุคคลเริ่ม รู้จัก เริ่มมีความเข้าใจหรือความเห็นทางที่ถูกต้อ การคบกัลยาณมิตรมีส่วนช่วยให้สังคม สงบสุขเพราะคนไม่เบียดเบียนกันด้านต่าง ๆ 3) ด้านศีลธรรมการคบกัลยาณมิตรนั้นทำให้ ศีลธรรมเกิดขึ้นและเจริญขึ้นภายในจิตใจเพราะกัลยาณมิตรจะนำพาให้มีการรักษาศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 หรือศีล 227 เป็นต้น จะชักนำให้ทำกุศลกรรม คือ กรรมดีมีคุณ มีประโยชน์เกื้อกูล แก่ ตนและสังคม 4) ด้านการศึกษา การคบคบกัลยาณมิตรนั้นทำให้มีความเจริญด้านการศึกษา ด้วยการแนะนำสั่งสอน อบรม พัฒนายกระดับทางจิตใจ กรณีตัวอย่างพระสารีบุตรเป็น

กัลยาณมิตรต่อศิษย์ คือ พระโลสกะ ที่ท่านนำมาบวชเณรและสงเคราะห์ช่วยเหลือทุกด้านจนบรรลุประอรหันต์ในที่สุดและเรื่องบัณฑิตสามเณรอายุ 7 ขวบบวชมาแล้วได้พระพระเถระแสดงความดีความเป็นกัลยาณมิตร แบบต่อตัว คอยตอบคำถามโดยไม่เบียดเบียนจนสามเณรได้บรรลุประอรหันต์

อภิปรายผล

การคบกัลยาณมิตรเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา พบว่าการพัฒนา คือ การทำให้ดีขึ้น เจริญขึ้น เป็นการพัฒนาทางด้านวัตถุและทางด้านจิตใจมนุษย์ เป็นสัตว์ที่สามารถพัฒนาให้ดีขึ้นจนสามารถเข้าสู่นิพพาน การคบกัลยาณมิตรเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา พบว่า

1. ด้านชีวิตประจำวัน การอยู่ในสังคมการเลือกคบคนเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิต เพราะการคบคนถือเป็นการกำหนดอนาคตของตนเอง ความเป็นไปในอนาคตจะรุ่งโรจน์หรือตกต่ำ การคบกัลยาณมิตรย่อมเป็นเหตุให้บุคคลถึงความเจริญรุ่งเรืองต่อการเลี้ยงชีพ เพราะคนกัลยาณมิตร ย่อมไม่แนะนำในทางเสียหาย ป้องกันมิตรผู้ประมาท และยังไม่ชักนำไปในทางเสียหาย ไม่แนะนำให้ทำความชั่ว แต่แนะนำให้ทำแต่ความดี คือ กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต เจริญด้วยศีลและธรรม แนะนำให้มีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้านการทำงานต่าง ๆ อันเป็นเครื่องนำไปสู่ความสำเร็จในการเลี้ยงชีพและดำเนินชีวิตของมนุษย์ ดัง ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์สถานภาพ คุณสมบัติ และบทบาท ของพระ โสตาบัน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พระมหารุ่ง ปญญาวุฑฒโธ (แรกชำนาญ) ได้กล่าวถึงการสมาคมด้วยกับสัตบุรุษ และ เว้นจากการเสวนากับอสัตบุรุษ อันได้แก่ คนพาล ซึ่งเป็นเหตุปิดกั้นไม่ให้บรรลุธรรม เพราะคน พาล ย่อมตัดเสียซึ่งประโยชน์ทั้งสอง เป็นไปเพื่อความเสื่อม ย่อมมีอบายและทุกติเป็นที่ไปใเบื้องหน้า บุคคลให้ออกห่างความเป็นอริยะและการบรรลุธรรมเพราะการคบคนพาลนำมาซึ่งความทุกข์ฝ่ายเดียว (พระมหารุ่ง ปญญาวุฑฒโธ(แรกชำนาญ), 2547)

2. ด้านสังคม การคบหากัลยาณมิตรนั้นสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านสังคมและวัฒนธรรม มีการแสดงออกในทางที่สร้างสรรค์ในทางดีชอบช่วยเหลือกันและกันไม่สร้างปัญหาให้แก่ชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย ซึ่งในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การคบมิตรในพระพุทธศาสนา” พระมหาทองพูล สติสมปนโน (เสื่อเขียว) ได้สรุปไว้ว่า มิตรในทางพุทธศาสนามีความหมาย 3 ประการ คือ หนึ่งความหมายตามศัพท์ มิตร หมายถึง ผู้มีความเมตตา เพราะคำว่า มิตระ มีรากศัพท์เดียวกับเมตตา มีความรักใคร่ สนิทสนมกัน สุขหรือทุกข์ก็ไม่ทิ้งกัน คบกันด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ สองความหมายที่คนทั่วไปเข้าใจ มีหลายคำคือ มิตร เกลอสหาย หมายถึง เพื่อน เกลอสหรือสหาย ผู้ที่ทำอะไรถูกใจตน ผู้ที่คบกันนานเท่าใดก็ยิ่งมีความรักต่อกันไม่เปลี่ยนแปลง ผู้ที่คบกันโดยไม่เลือกชาติ ศาสนา เพศ หรือชั้นวรรณะ เป็นต้น สามความหมายขยาย

เป็นความหมาย ที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคล แต่ขยายไปถึงการสื่อสารข้อมูล สิ่งแวดล้อม องค์ความรู้ต่าง ๆ เป็นต้น ที่ คนจะต้องเกี่ยวข้อง ศึกษาเรียนรู้ในชีวิตประจำวัน ถ้าเลือกสื่อหรือ อยู่ใน สิ่งแวดล้อมที่ไม่ดี จะทำให้ตนเองเสื่อมเสียได้ง่าย แต่ถ้าเลือกสิ่งที่ดีก็ทำให้ชีวิต พัฒนาการไป ในทางที่ดีได้ (พระมหาทองพูล สติสมปนโน (เสือเขียว), 2547)

3. ด้านศีลธรรม การคบหากัลยาณมิตรมีผลต่อการพัฒนาคุณค่าชีวิตทางจิตใจ ผู้ที่เป็น กัลยาณชน จะทำให้เรามีโอกาสได้ปฏิบัติธรรม ได้ถูกชักจูงไปในทางที่ถูกต้องไม่ว่าจะทำ จะพูด หรือจะคิด ก็มักจะโน้มเอียงไปทางกุศลธรรม ห่างไกลจากอกุศลธรรม ดังในงานวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ความเป็นกัลยาณมิตรของผู้ประเมิน ภายนอกตาม ความคิดเห็นของผู้บริหาร สถานศึกษา สังกัดกรุงเทพฯ” วิไลรัตน์ พุกษาภิรมย์ ได้กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดจากการคบ ปาปมิตร หรือคน ที่เรา ควรคบหา ที่จะทำให้เสียประโยชน์ในชีวิตปัจจุบัน ไม่มีความพร้อม คือ การดำเนินชีวิตและการพัฒนา ที่เป็นไปโดยไม่ถูกต้องหลักศีลธรรมของพระพุทธศาสนาแล้ว ยัง กล่าวถึงปัจจัยภายนอก ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของเราอีกด้วย (วิไลรัตน์ พุกษาภิรมย์, 2547)

4. ด้านการศึกษา การคบกัลยาณมิตรจะแนะนำให้เจริญด้วยการศึกษาหาความรู้เพื่อ ทำให้ประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิตและความเจริญในการทำงาน ดังบุคคลตัวอย่าง คือ พระสารีบุตรเถระมีบทบาท และผลงานด้านการเผยแผ่ เป็นที่แพร่หลาย ได้รับการยกย่องให้ เป็นธรรมเสนาบดี พอสรุปได้ 2 ลักษณะ (พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร (แก้วเวลา), 2539) คือ ก. บทบาทโดยตรง บทบาทส่วนนี้ท่านเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยให้คำแนะนำ ปรึกษา สนทนา ตอบปัญหาธรรมและการแสดงธรรมเป็นต้น โดยเฉพาะกับหลักธรรมที่ท่านรับฟัง โดยตรง จากพระพุทธเจ้า ประกอบกับปัญญาที่เฉลียวฉลาดของท่าน แล้วนำไปถ่ายทอดแก่ พุทธ บริษัทและ บุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น วิธีธรรมาธิบาย วิธีอธิบายขยายข้อความ วิธี เปรียบเทียบ ด้วยวิธีวิเคราะห์ ด้วยการย้อนถาม และด้วยการปฏิเสธ ข. บทบาทโดยอ้อม บทบาทในส่วนนี้คือ การที่ท่านได้ทูลถาม ถึงเรื่องที่เกิดขึ้นใน พระพุทธศาสนาถึงเรื่องที่เป็น สาเหตุให้บุคคลเป็นมหาบุรุษ เรื่องเกี่ยวกับการ แดกแยกของลัทธิ เรื่องการประพฤติน่า ไม่เหมาะสมของภิกษุ แล้วทูลขอให้ทำการสังคายนาพระธรรม วินัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุต โต), 2543)

ผลการคบกัลยาณมิตรนั้น จัดเป็นความดีเป็นมงคล เพราะทำให้ได้รับยกย่องจากสังคม เป็นเหตุนำไปสู่ความสุขความเจริญในชีวิต รู้จักรักษาตนและมีคนคุ้มครอง เป็นที่รักแก่ชน ทั้งหลายปราศจากภัยคือความสะดุ้งกลัวด้านจิตใจปราศจากอุปัทวะ คือ อันตรายที่เกิดขึ้นจาก ความฟุ้งซ่าน ปราศจากอุปสรรค คือความท้อแท้ ความเดือดร้อน ความติดขัดในอารมณ์ มีสัมมาทิฐิและมีสติไม่ประมาทในชีวิต ยึดศีลธรรม จริยธรรมในการดำเนินชีวิต และไม่สร้าง ปัญหาความ เดือดร้อน

สรุป/ข้อเสนอแนะ

กัลยาณมิตรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นจะหนุนนำให้เรามีความเจริญด้านต่าง ๆ คือ

1) ด้านชีวิตประจำวัน การคบหาสมาคมกับกัลยาณมิตรนั้นเป็นเหตุให้ชีวิตดำเนินไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ทั้งหน้าที่การงานตำแหน่งชื่อเสียง ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ครองตนให้ดีตามหลักธรรมในสังคาลกสูตรเรื่องทศ 6 คือทศเบื้องหน้าบิฑามารดา มีอุปการคุณแก่บุตร ทศเบื้องขวา ครูอาจารย์ สอนให้ศิษย์ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ทศเบื้องหลัง คือ สามิ ภรรยา ต้องมีความรัก ยกย่องให้เกียรติกันและกัน ทศเบื้องซ้าย มิตรที่จริงจัง เมื่อตนมีความสุข สบาย ก็ควรสงเคราะห์มิตรบ้างตามสมควร ทศเบื้องต่ำ คือ บ่าว เจ้านายหรือนายจ้าง ควรสงเคราะห์อนุเคราะห์ให้มีความเป็นอยู่ตามฐานะแห่งตน และทศเบื้องบน ได้แก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีลวัตรที่ดีงาม ควรอุปถัมภ์ตามสมควร ดังนั้น ผู้หวังความเจริญพึงปฏิบัติต่อทศเหล่านี้ตามคำแนะนำของกัลยาณมิตร ควรทำตนให้ถึงพร้อมด้วยศีล มีความประพฤติเจียมตนไม่ต้อกระด้าง บุคคลเช่นนั้นย่อมไฉย มีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน ย่อมไม่หวั่นไหวในอันตรายเพราะการสงเคราะห์แสวงหามิตรที่ดี

2) ด้านสังคม การคบกัลยาณมิตรจะชักนำเข้าสู่ทางชีวิตที่ดีงาม การไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนาได้นั้นก็ต้องอาศัยความมีกัลยาณมิตรเป็นสำคัญเพราะว่าเมื่อมีกัลยาณมิตรมีผู้ชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องแล้วก็จะทำให้บุคคลเริ่มรู้จัก เริ่มมีความเข้าใจหรือความเห็นทางที่ถูกต้อง การคบกัลยาณมิตรมีส่วนช่วยทำให้สังคมสงบสุขเพราะคนไม่เบียดเบียนกันด้านต่าง ๆ 2.1) สังคมของคฤหัสถ์ หรือ อุบาสกอุบาสิกาในฐานะเป็นชาวพุทธ กัลยาณมิตรจะชี้แนวทาง แนะนำให้เคารพกฏกติกากองสังคมเพราะสังคม แต่ละสังคมมีกฎระเบียบ กติกา ขนบ ประเพณีที่แตกต่างกัน มีผลต่อการพัฒนาสังคมมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ให้เกิดความสงบสุข จากการทำ หน้าที่กัลยาณมิตร จึงเป็นประโยชน์ที่จะนำไปสู่ความดี นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวปฏิบัติ คือ สัจจะ ความซื่อตรง ความซื่อสัตย์ต่อกัน ทมะ การรู้จักข่มจิตข่มใจ เพื่อการฝึกฝนปรับปรุงตน ขันติ ความอดทน เข้มแข็งของจิตใจ อดทนต่อความยากลำบาก และจาคะ การสละความเห็นแก่ตัว โดย แบ่งปันให้แก่ผู้ที่สมควรได้รับ

2.2) สังคมบรรพชิต คือ สังคมของพระภิกษุในธรรมวินัย การคบกัลยาณมิตรทำให้สังคมของบรรพชิตพัฒนาขึ้น ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัส เน้นไปที่ประโยชน์สูงสุด ซึ่งเหมาะสมกับภาวะของผู้ตั้งใจ สละ และอุทิศตนเข้าบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงเป็นกัลยาณมิตรของเหล่าบรรพชิต ด้วยการทรงบัญญัติพระวินัยให้เป็นหลักปฏิบัติเพื่อความสงบแห่งสังคมสงฆ์

2.3) ด้านศีลธรรม การคบกัลยาณมิตรนั้นทำให้ศีลธรรมเกิดขึ้นและเจริญขึ้นภายในจิตใจเพราะกัลยาณมิตรจะนำพาให้มีการรักษาศีล 5 ศีล 8 ศีล 10 หรือศีล 227 เป็นต้น จะชักนำให้ทำกุศลกรรม คือ กรรมดีมีคุณ มีประโยชน์เกื้อกูล แก่ตนและสังคม เพราะเกิดจากมูลเหตุที่เป็นกุศล 3 ประการ ได้แก่ โอลาะ ไม่อยากได้ของคนอื่น โทสะ ไม่คิดประทุษร้ายคนอื่น และอโมหะ ไม่หลงใหลมัวเมาในโลกธรรมฝ่ายดีและไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมฝ่ายเสื่อม

2.4) ด้านการศึกษา การคบคบกัลยาณมิตรนั้นทำให้มีความเจริญด้านการศึกษา ด้วยการแนะนำสั่งสอน อบรม พัฒนายกระดับทางจิตใจ กรณีตัวอย่างพระสารีบุตรเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์ คือ พระโลสกะที่ท่านนำมาบวชเณรและสงเคราะห์ช่วยเหลือทุกด้านจนบรรลุพระอรหันต์ในที่สุด ดังนั้นการปฏิบัติตนในลักษณะเช่นนี้ของพระสารีบุตรถือเป็นการแสดงความเป็นกัลยาณมิตรที่กระทำต่อลูกศิษย์แม้เป็นสามเณรนับว่าเป็นตัวอย่างของผู้เป็นกัลยาณมิตรต่อบุคคลทั้งหลายที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวท่านเอง ดังนั้น การคบหากัลยาณมิตรทำให้มีความเจริญในอาชีพ หน้าที่การงาน ได้พัฒนากาย วาจาใจให้สูงขึ้นด้วยศีลธรรม อันจะมีผลให้ได้รับความสุขสงบในโลกปัจจุบันและเมื่อตายไปแล้วผลของการทำกุศลนั้นจะส่งผลให้ได้รับสุคติภูมิในภพหน้าแม้ที่สุดการบรรลุธรรมชั้นอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่งมีพระโสดาบันเป็นต้นเพราะผลของการคบหากัลยาณมิตรสังคม คบหากัลยาณมิตรมีความเจริญในอาชีพ หน้าที่การงาน ได้พัฒนากาย วาจาใจให้สูงขึ้นด้วยศีลธรรมอันจะมีผลให้ได้รับความสุขสงบในโลกปัจจุบัน และเมื่อตายไปแล้ว ผลของการทำกุศลนั้น จะส่งผลให้ได้รับสุคติภูมิในภพหน้า แม้ที่สุดการบรรลุธรรมชั้นอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่ง มีพระโสดาบัน เป็นต้น เพราะผลของการคบหากัลยาณมิตรนี้เอง **ข้อเสนอแนะ** ผู้วิจัยจึงเห็นว่าครั้งต่อไปควรทำวิจัยเรื่องเหล่านี้ 1) ศึกษาทัศนคติในการการคบมิตรของเยาวชนไทย 2) ศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรของผู้บริหารในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

บุญมี แทนแก้ว. (2542). ความจริงของชีวิต. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.

พระกิตติศักดิ์ ยโสโร (แก้วเหล่า). (2539). การศึกษาบทบาทของพระสารีบุตรเถระในการเผยแผ่ พระพุทธศาสนา. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2543). พุทธธรรมฉบับปรับปรุง. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.

พระมหาทองพูล สติสมปนโน (เสื่อเขียว). (2547). การคบมิตรในพระพุทธศาสนา. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาศรีมณี ชุตินิโก (ดวงใต้). (2547). ศึกษาเปรียบเทียบมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับอริสโตเติล. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระมหารุ่ง ปัญญาวุฑฺโฒ(แรกชำนาญ). (2547). การศึกษาเชิงวิเคราะห์สถานภาพคุณสมบัติและบทบาทของพระ โสดาบันในพระพุทธศาสนาเถรวาท. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิไลรัตน์ พงกษาภิรมย์. (2547). ความเป็นกัลยาณมิตรของผู้ประเมิน ภายนอกตามความคิดเห็นของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.